

TEISĖS FILOSOFIJA IR ISTORIJA

TEISMINIS PRECEDENTAS LIETUVOS TEISINĖJE SISTEMOJE 1918–1940 METAIS

Doktorantas Rytis Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 271 45 39
Elektroninis paštas rytis.jokubauskas@mail.lt

Pateikta 2004 m. rugsėjo 8 d.

Parengta spausdinti 2005 m. gegužės 25 d.

Pagrindinės sąvokos: precedentas, teisės šaltinis, Vyriausiasis Tribunalas.

S a n t r a u k a

Romanų-germanų (civilinės) teisės tradicijos valstybėse, kurioms priskiriama ir Lietuva, precedentas kaip teisės šaltinis formaliai nepripažįstamas, tačiau Lietuvos teisėje 1918–1940 m. susiklostė paradoksali tendencija, kai reikalaujant, kad teismai remtųsi tik įstatymu, jiems buvo ir suteikiama teisėkūros *ad hoc* teisė. Todėl nėra tikslinga kalbėti apie Lietuvos precedentinės teisės naujumą, nes tai – ne vien XX a. paskutinio dešimtmečio teisės reformos padarinys ar bruožas.

Šiame straipsnyje, remiantis atitinkamomis Lietuvos valstybės konstitucijų, Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo įstatymo ir Teismų santvarkos įstatymų nuostatomis bei žymiausių to meto teisės mokslininkų darbais, siekiama atskleisti teismų praktikos kaip teisės šaltinio reikšmę 1918–1940 metais. Tiriant minėtą objektą, taikyti istorinis, loginis ir lingvistinis metodai.

Chronologinis mokslinio tyrimo tarpinis šiame darbe – 1918–1940 m. – pasirinktas, apibrėžiant tuometinės nepriklausomos Lietuvos valstybės teisės gyvybingumą ir tuo laiku galiojusią teisės šaltinių problemos moksliniu požiūriu aktualumą, siekiant užpildyti teismų praktikos klausimo spragą.

Pirmajame Lietuvos teismų ir teisingumo vykdymo raidos etape – iki 1933 m., kai galiojo Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas, įsigaliojęs, 1918 m. gruodžio 11 d. [1], pagrindiniu teisės šaltiniu buvo laikomas tik įstatymas: 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucijos 64 straipsnyje buvo nustatyta, kad „Teismas sprendžia eidamas įstatymais“ [2, p. 27]. Analogiška nuostata suformuluota 1928 m. Konstitucijos 66 straipsnyje, bet vis dėlto tai nereiškė, kad teismas bylas sprendžia vien tik remdamasis įstatymu ir negali vadovautis kitais teisės šaltiniais, tarp jų ir kitu teismo sprendimu, kadangi abi konstitucijos, detalai nereglamentavusios teismų sistemos, teismų organizacija, kompetenciją ir jurisdikciją nustatyti pavedė minėtam įstatymui.

Pagal Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą teisminę valdžią vykdė Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas, apygardų teismai ir taikos teisėjai. Nagrinėjamos temos požiūriu aktuali Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo paaiškinimo [3] 4 p. nuostata, teigianti, kad tikroji kasacinės instancijos reikšmė – tai „vienaip visai valstybei aiškinti teisės esmę“. Paaiškiniame nustatyta, kad šį vienodo teisės aiškinimo uždavinį, kol atsiras kasacinės instancijos poreikis, atliks apeliacinė instancija, t.y. Vyriausiasis Tribunalas (kasacinė instancija Vyriausiasis Tribunalas tapo 1921 m.).

Šios nuostatos davė formalų pagrindą teisminiam precedentui kaip teisės aiškinimo rezultatui atsirasti Lietuvos teisės šaltinių hierarchijoje, bet tuo pat metu teismui buvo suteikta galimybė kurti

precedentą, t. y. šis teisės šaltinis buvo imtas suvokti kaip nauja teisės norma. Teisminio precedento užuomazgos, išsakytos tuomet galiojusio teismų įstatymo paaiškinime, neprarado savo reikšmės ir raidos krypties. Antraip įstatymo viršenybė įpareigotų teisėją, sprendžiantį bylas, teikti pirmenybę ne įstatymo dvasiai, o jo raidei ir taip sustiprintų formalizmo tendencijas vykdant teisingumą, skatintų teismų abejingumą savo vykdomo teisingumo turiniui. Tai reikštų, kad teisingumo vykdymas keičiamas teisėtumo realizavimu, o tai tolintų teismą nuo teisinės valstybės prioritetų. Apskritai griežta įstatymo viršenybė atima iš teismo teisėkūros *ad hoc* teisę ir taip vetuoja teisminį precedentą. Teisėjas, eliminuotas iš teisėkūros proceso, veikia tik kaip jurisdikcijos vykdytojas, pasyvus teisės taikytojas, toleruojantis visas įstatymų spragas ir netobulumus, o visus ginčus *a priori* sprendžia įstatymų leidėjas [4, p. 283–284]. Kitaip tariant, įstatymo raidės akcentavimas mažina paties teisėjo vaidmenį bei atsakomybę. Visa atsakomybė už teisingumo vykdymo kokybę paliekama įstatymo kūrėjui ir todėl demoralizuojama teisėjo veikla. Taigi tarpukario Lietuvos teisinėje sistemoje susiklostė pozityvios prielaidos, neleidusios teismo sprendimo nukrypimą nuo įstatymo raidės traktuoti kaip savivaliavimą ar piktnaudžiavimą teise.

Trūkstant teisinio precedento kaip teisės šaltinio įtvirtinimo, požiūris į teismo precedentą kaip į teisės šaltinį išsamiau buvo reiškiamas teisės mokslininkų darbuose, čia jis taip pat buvo traktuojamas dvejopai: kaip aiškinant jau egzistuojančią teisę suformuota nuostata arba kaip apskritai nauja teisės norma. Žymiausiems tarpukario Lietuvos teisės doktrinos atstovams jau iš karto atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę „nekilo abejonių, kad negalima beatodairiškai sekti įstatymo raide ir kad šalia įstatymo egzistuoja ir kiti teisės šaltiniai, tokie kaip teisminė praktika bei teisinis paprotys“ [5, p. 152].

Prof. K. Šalkauskio nuomone, teismo precedentas Lietuvos įstatymuose nebuvo išreikštas *expressis verbis*, tačiau esamiems įstatymams neprieštaravo [6, p. 115]. Anot minėto autoriaus, kai civilinės bylos ginčo klausimas nesureguliuotas įstatymuose, pats teisėjas tampa reikalingos teisės normos kūrėju. Tokiu atveju „teismo sprendime dėl teisės klausimo, kuris nėra nustatytas nei įstatymo, nei papročio, taikoma yra paties teismo išrasta norma (...). Įstatymas užima pirmą vietą sprendžiant teisės klausimus, paprotys antrą, o teismo precedentas trečią vietą, nes jis taikomas nesant pirmųjų dviejų. Tą teismo išrastą normą, kuri buvo teismo sprendime, ir tenka vadinti, tiksliai kalbant, teismo precedentu“ [7, p. 19]. Vadinasi, pateikiama aiški išvada, kad nesant normos konkrečiai bylai teisme išspręsti, teismas pats užsiima teisėkūra. Teismas analogiško ginčo atveju pats tampa susaistytas savo ankstesniame sprendime sukurtos teisės normos.

Toks panašių bylų panašus išsprendimas garantuoja teisės taikymo vienodumą ir piliečių lygybę prieš įstatymą. Todėl teismas, negalėdamas pritaikyti atitinkamos teisės normos juridiniam santykiui, turi patikrinti, ar anksčiau nebuvo išspręsta analogiška byla. Vadovaudamasis minėto Civilinio proceso įstatymo 10² straipsniu, teismas galėjo pasiremti ankstesniais teismų sprendimais, taip pat galėjo patvirtinti tam tikro papročio buvimą. Todėl teismo praktika, naudotina įstatymo riboms koreguoti arba jam interpretuoti, yra kaip antrinės teisės šaltinis [8, p. 30]. Nors kasaciniai sprendimai privalomą reikšmę turėjo tik toms byloms, kuriose jie buvo priimti, tačiau autoritetingiausios teismo instancijos įstatymų aiškinimai, taikomi visose analogiškose bylose, tapo savitu teisės šaltiniu. Atkreiptinas dėmesys, jog kontinentinės Europos valstybėse teismų sprendimai apskritai nelaikomi privalomais nei vėliau tokio paties turinio bylas nagrinėjantiems žemesnių instancijų teismams, nei to paties lygmenis arba patiems juos priėmusiems teismams.

Tačiau teismas, neturėdamas teisės į teisminį precedentą, negali turėti ir tikrojo nepriklausomumo vykdant teisingumą, nes jis tokiu atveju tampa ne savarankiška institucija, o paprasčiausiu vykdomosios valdžios padaliniu, ginčo atveju taikančiu įstatyme išreikštą įstatymo leidėjo valią. Valdžių padalijimo teorijos požiūriu teismas gali būti santykinai savarankiška valdžia tik tada, jei jis ne tik taiko įstatymus, bet ir kuria pozityviają teisę – teisę *ad hoc* [4, p. 286].

Įdomu, kad prof. P. Leonas pateikė teisės šaltinių klasifikaciją, nebūdingą Lietuvos valstybės, kurios teisė priskiriama romanų-germanų (kontinentinės) teisės šeimai, teisės šaltinių sistemai:

- 1) paprotinė teisė,
- 2) teismo praktika,
- 3) įstatymas.

Teismų praktikos netradicinė padėtis Lietuvos teisės šaltinių hierarchijoje buvo grindžiama ne jos pragmatišku „įmaišymu“ į romanų-germanų (kontinentinės) teisės sistemai būdingų pagrindinių teisės šaltinių sąrašą, bet tuo, kad paprotinė teisė ir teismo sprendimai istoriškai yra ankstesni už įstatymus, kurie vis dėlto yra gausiausias teisės šaltinis. Toliau prof. P. Leonas aptaria teisės sprendimų kaip teisės šaltinio problematiškumą: „Teismo tardymo dalykai yra ginčai dėl teisių ir pareigų.

Tuos ginčus sukelia nevienodas juridinių normų supratimas, arba jų peržengimas. Taigi paviršutiniškai žiūrint atrodo, kad teismo sprendimai negali būti teisės šaltinis formalia prasme, kad jie turi būti pagrįsti įstatymų arba papročio teisės normų.“ [9, p. 165]. Tačiau teisiniai santykiai yra labai įvairūs ir painūs, tad ne visi jų aspektai gali būti užfiksuoti įstatymuose arba paprotinėse teisės normose. Todėl kyla tokių juridinių ginčų, kuriems išspręsti nėra aiškiai tinkamų paprotinių teisės arba įstatymų normų, o teismas neturi teisės atsisakyti ginčą spręsti dėl įstatymų stokos. Tokiais atvejais teismas privalo spręsti, vadovaudamasis bendra teisės prasme ir dėsniais, privalo tarytum sukurti normą konkrečiam atvejui.

Minėto teisės mokslininko ir ilgamečio praktiko – teisėjo ir advokato, nuomone, precedento reikšmė yra dvejopa, priklausomai nuo to, ar ginčui spręsti yra atitinkama juridinė norma, ar ne. Pirmą, teismo praktika tik aiškina teises normas, taiko jas konkrečios bylos aplinkybėms, ir todėl yra antrasis teisės šaltinis. Antra, teismo praktika kuria teisę ir yra savarankiškas teisės šaltinis. Taigi pirmuoju atveju teismo sprendimas yra precedentas, pavyzdys kitoms panašioms byloms spręsti. „Juo įstatymų leidimas tobulėja, juo geriau tvarko juridinius santykius įstatymai, – juo mažiau progos ir reikalo teismo praktikai kurti teisę. Reikia pažymėti ir tą, kad ir kitos valstybės įstaigos, o ypač administracija savo įsakymais taip pat kuria teisę, nors ir kur kas mažesnėse ribose negu teismas; ir administracijos įsakymai ne tik saugoja įstatymų vykdymą, bet juos vykdydami konkrečiais atsitikimais kartais kuria teisės taisykles“ [9, p. 165].

Tikslinga paminėti, kad „pavyzdžio ir autoritetingos nuomonės“ formavimas nebuvo laikomas neribota teismo prerogatyva, mat prof. P. Leonas, sukritikavęs Vyriausiojo Tribunolo sprendimą konkrečioje byloje, nurodė, jog „kadangi jis yra tiesiog priešingas įstatymo turiniui, tai ir neturėtų būti precedentu mūsų teismų praktikoje. (...) Toks platus įstatymo supratimas, koks šiuo atveju pritaikintas, sudaro naują įstatymą ir neprisideda prie teisėtumo saugojimo, kadangi niekas niekad negali atspėti, kada kaip ateis Vyriausiajam Tribunalui mintis eiti toliau įstatymo ribų“ [10, p. 22].

Tokie teiginiai teisinėje literatūroje rodo, kad teismai savo veikloje paprastai vadovavosi įstatymu ir papročiu, bet kartu buvo toleruojamas ir nukrypimas nuo tos taisyklės, t. y. galimybė plėtoti savarankišką teisės šaltinį, neperžengiant atitinkamo teisinio santykio įstatyminio reglamentavimo ribų ir neiškreipiant norminių teisės aktų esmės, arba orientotis į ankstesnius teismų sprendimus analogiškose bylose.

Prof. M. Römeris precedento vaidmenį teismams nagrinėjant bylas vertino ne taip liberaliai. Jis kalbėjo apie absoliutų teismo sprendimo autoritetą tik su tam tikromis išlygomis. Jo įsitikinimu, teismo sprendimas turi imperatyvinės galios tik tiek, kiek jis susijęs su išspręstuoju dalyku, t. y. teismo sprendimas įstatymo galią turi tik konkrečiai bylai, kurią nagrinėjant jis priimtas, o kitiems, nors ir identiškiems ginčams, jis nėra privalomas. Jis gali būti cituojamas, kaip autoritetingas precedentas, „bet prieš darymą iš jo bet kurių teisinių išvadų gali būti keliami visi jo trūkumai ir ydos, nes tada jis sudaro tik pavyzdį, o ne imperatyvą“ [11, p. 52].

1933 m. priimtame naujame Lietuvos teismų santvarkos įstatyme [12] teismų precedento sąvoka taip pat nebuvo pateikta, neminėtas ir jau susidariusių precedentų privalomumas sprendžiant panašias bylas visų instancijų teismuose, išskyrus Vyriausiąjį Tribunalą. Teismų santvarkos įstatymo skirsnyje „Teisės klausimų aiškinimas“ jau buvo nurodyta, kokiais atvejais, kieno iškeltus klausimus aiškina Vyriausiasis Tribunalas savo visuotiniame susirinkime. Šis teisės aktas leido Vyriausiojo Tribunolo teisiančiosios sudėties sprendimus ir to paties Tribunolo visuotinių susirinkimų nutarimus laikyti teisminiais precedentais, privalomais tiek pačiam Tribunalui, tiek ir žemesniesiems teismams. Šio įstatymo 46 straipsnyje aptakiai minimi „dalykai“, kurie sprendžiami kasacinio teismo visuotinio susirinkimo posėdžiuose, o 90–94 straipsniuose jie konkrečiai įvardijami. Vyriausiasis Tribunalas visuotiniame susirinkime aiškina:

- 1) Teisingumo ministro arba Vyriausiojo Tribunolo pirmininko iškeltus teisės klausimus, kai tie klausimai teismų sprendžiami nevienodai;
- 2) Vyriausiojo Tribunolo teisiančiosios sudėties pateiktus teisės klausimus, nurodytus atitinkamuose įstatymo straipsniuose:
 - a) klausimus, dėl kurių sprendžiant bylą kilo abejonių (91 str.),
 - b) kuriuos ji, spręsdama bylą, mano esant reikalinga išspręsti kitaip, negu Vyriausiojo Tribunolo jau yra išspręsta kitoje byloje (93 str.),
 - c) kuriuos, jos manymu, reikia išspręsti kitaip, negu Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo jau yra išaiškinta (94 str.).

K. Šalkauskio nuomone, Teismų santvarkos įstatymo pagrindinis tikslas buvo suvienodinti teismų praktiką, nors jame tam ir nebuvo imperatyvios normos, kadangi neabejotina, jog Vyriausiojo

Tribunolo sprendimai ir nutarimai kitose analogiškose bylose „turi teisės normos reikšmę, kitais žodžiais, eina teismo precedentu“ [7, p. 26].

Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės klausimų aiškinamai buvo skelbiami, kad „tie klausimai teismų galėtų būti vienodai sprendžiami“ (95 str.). 1939 m. buvo nustatyta Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės klausimų aiškinimams skelbti tvarka [13]. Šie aiškinimai turėjo būti publikuojami teisės mokslo ir praktikos laikraščio „Teisė“ priede. Taip buvo įteisinta jau egzistavusi praktika, nes Lietuvos teisininkų draugija, kaip laikraščio „Teisė“ priedus, nuo 1933 m. nuolat leido Vyriausiojo Tribunolo baudžiamųjų, civilinių kasacinių bylų sprendimus ir visuotinių susirinkimų nutarimus. Per teismų veiklos laikotarpį iki 1940 m. minėtuose rinkiniuose buvo paskelbta daugiau kaip 1500 Vyriausiojo Tribunolo sprendimų baudžiamosiose bylose, apie 2800 sprendimų civilinėse bylose ir daugiau kaip 450 Vyriausiojo Tribunolo susirinkimų nutarimų, o tai buvo apie pusę visų Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir nutarimų. Nors paskelbti Tribunolo sprendimai privalomąją galią turėjo tik tose bylose, kuriose jie buvo priimti, tačiau kaip aukščiausios teismo instancijos pozicija tokie sprendimai buvo taikomi analogiškose bylose, ir tai vienodino teismų veiklą. Antra vertus, tokie sprendimai ir jų motyvai turi išliekamąją vertę aiškinantis to laikmečio socialinius, darbo, šeimos ir kitus teisinius santykius [14, p. 20]. Nors apie privalomąją Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimų galią įstatyme apskritai neužsiminta, bet galima daryti prielaidą, kad kalbėta ne apie vieną konkrečią sprendžiamą bylą, bet ir apie kitas panašias bylas, galbūt net apie teismų praktiką apskritai.

Be to, Lietuvoje ketvirtojo dešimtmečio pradžioje reikėsi itin įdomi, kontinentinės teisės tradicijos valstybei netipiška tendencija: gausūs neoficialūs privačia iniciatyva ir pastangomis sudarinėjami veikliausių praktikų teisininkų – teisėjų, advokatų, valstybės gynėjų, aktyviausių vartotojų – Vyriausiojo Tribunolo sprendimų rinkiniai [6, p. 119]. Bendrosios teisės tradicijos šalyse teigiama, kad precedentas savo funkciją atlieka tik tuomet, kai apie jį pateikiama ataskaita [15, p. 238]. Anglijoje šie pranešimai plito gana lėtai, nesikišant valdžiai. Net šiomis dienomis tos ataskaitos yra privačios veiklos rezultatas, o tai labai panašu į padėtį tuometinėje Lietuvoje. Anglijoje tik XIX a. viduryje buvo suformuota oficiali taryba, kuri teikė ataskaitas apie bylas Anglijoje ir Velse. Šių rinkinių pavadinimai nurodomi cituojant sprendimus analogiškose bylose, o tai visiškai neatitiko Lietuvoje nusistovėjusios tvarkos, kadangi, kai žemesnysis teismas nusprendžia vadovautis aukščiausio teismo suformuotu precedentu, jis necituoja to teismo sprendimo kaip autoritetingo šaltinio savo sprendimui pagrįsti. Juk įstatymas neleidžia teismui remtis ankstesniu sprendimu kaip pagrindu savo sprendimui argumentuoti. Tokiai silpnai precedentinei teisei stinga *opinio iuris* elemento, kuris galėtų paversti ją teisės šaltiniu *stricto sensu*.

M. Kavolis, 1933 m. parengęs neoficialų leidinį – Baudžiamojo proceso įstatymą su komentarais, sudarytą iš Rusijos Senato bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų ir kitų aiškinimų, susijusių su Didžiąja Lietuva ir Klaipėdos Kraštu, prakalboje nuodugniai išdėstė šio veikalo reikalingumo motyvus. Vienas iš motyvų buvo tas, jog „nepakanka turėti vien tik sausą įstatymo tekstą, dar reikia žinoti, kaip jį vertina *teismo praktika*“ [16, p. XVI].

Šio komentaro ir rinkinio tikslas buvo pateikti tik reikalingiausią baudžiamojo proceso medžiagą, kurios pakaktų daugeliu praktikos atvejų, nešiimant pagalbon kitų knygų. Stengtasi nurodyti ne kuo daugiau Rusijos Senato sprendimų, o tik svarbiausias ir praktikai naudingiausias jų tezes. Iš Vyriausiojo Tribunolo sprendimų, priimtų iki 1933 m. vasario mėnesio, įdėti tik svarbesnieji.

Komentuojamo Rusijos baudžiamojo proceso įstatymo, kuris Lietuvoje galiojo iki 1914 m. rugpjūčio 1 d., t. y. iki Pirmojo pasaulinio karo, ir leidinio rašymo metu galiojo tiek, kiek jis nebuvo pakeistas remiantis Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių dėsnių 20 straipsniu, 933 straipsnyje buvo nurodyta, kad visi (Vyriausiojo Tribunolo) sprendimai ir nutarimai, kuriais išaiškinama tikroji įstatymų prasmė, skelbiami viešai, kad įstatymai būtų vienodai aiškinami ir taikomi. Prie šios normos nurodoma nuostata iš Rusijos Senato sprendimo, kad teismas turi vadovautis Senato sprendimais, bet Lietuvos Vyriausias Tribunalas 1923 m. savo sprendime Nr. 204 pabrėžė, kad Lietuvos teismams reikšmingas yra ne Senato, o Vyriausiojo Tribunolo sprendimas, o Rusijos Senato išaiškinimais Lietuvos teismai gali remtis tik kaip asmenine teisininkų nuomone [17, p. 3].

Pažymėtina, kad Baudžiamojo Statuto komentarai, 1934 m. sudaryti M. Kavolio ir S. Bieliackino [18], buvo pateikti su „aiškinimais teismų praktika“, būtent Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimais. Baudžiamojo Statuto aiškinimus šio komentaro rengėjai suskirstė į keturias grupes, iš jų viena buvo „Aiškinimai teismo praktika (Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai)“ [18, p. XV].

Aptariamuojamu laikotarpiu didžiojoje Lietuvos dalyje laikinai galiojo Rusijos imperijos civilinė teisė. Jos kodeksas 1928 ir 1933 m. buvo publikuotas lietuvių kalba. Itin paplito K. Šalkauskio verti-

mas – Civiliniai įstatymai (X tomo I dalis) [17]. Ši laida vertinga ir įdomi tuo, kad jame atlikta savita novelizacija – nespausdintos panaikintos ir prieštaraujantios galiojantiems įstatymams normos, įtraukti pakeitimai, novelos, t. y. paskelbtas įstatymo tekstas su papildymais iki 1933 m. sausio 1 d. ir svarbiausioji Vyriausiojo Tribunolo 1924–1931 m. kasacinės praktikos medžiaga bei išspręstų klausimų, iškeltų Teisingumo Ministerijos orderiais, remiantis Teismų sutvarkymo įstatymo 259–1 straipsniu, ištraukos, paskutinių metų (nuo 1931 iki 1933 m. kovo mėn.) kasacinių bylų sprendimų ištraukos. Kaip ir papildomos Rusijos Senato sprendimų ištraukos, visa surinkta teismų praktika pateikiama atskiruose prieduose [14, p. 23].

Pažymėtina, kad teisinė Rusijos Senato kasacinių sprendimų reikšmė teorijoje ir praktikoje skyrėsi. Nepaisant Civilinio proceso įstatymo 815 straipsnio, sankcionavusio šios instancijos sprendimų svarbą vienodinant ir aiškinant įstatymus, nuostatų bei analogiško Baudžiamojo proceso įstatymo 933 straipsnio, skelbiančio, kad Senato sprendimai ir nutarimai, kuriais išaiškinama tikroji įstatymų prasmė (galiodami Lietuvoje, šie straipsniai identiški teisiskai įtvirtino Vyriausiojo Tribunolo nutarimų reikšmę), yra viešai skelbiami, jo sprendimai laikyti privalomais tik konkrečioje kasacine tvarka nagrinėtoje byloje ir tik tam teismui, kuriam Senatas perdavė spręsti bylą. Praktikoje visi teismai vadovavosi tais sprendimais be išlygų – tarsi privalomais įstatymais. Senato išaiškinimais motyvuotuose rusų teismų sprendimuose buvo remiamasi net dažniau nei atitinkamais įstatymų straipsniais [6, p. 117]. Tokia padėtis būdinga socialistinės teisės tradicijai: teismai vadovaujasi taikomo įstatymo išaiškinimu, išplaukiančiu iš ankstesnio sprendimo.

P. Leonas Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veiklą vadino įstatymų aiškinimu, kuris buvo „vienas svarbiausių valstybinių darbų, nes juo yra saugojamas valstybėje teisėtumas ir net konstitucijos atitinkamas jos esmei vykdymas“ [9, p. 165].

Taigi teismo sprendimai, nors ir nepriskirti prie pagrindinių arba pirminių teisės šaltinių, 1918–1940 m. Lietuvoje *de facto* buvo teisės normos, kurių autoritetingumas kito priklausomai nuo panašių sprendimų skaičiaus, nuo juos priimančio teismo reikšmingumo, nes „pats gyvenimas parodė kelią ir kartu pabrėžė teismo precedentų reikšmę“ [7, p. 26].

Išvados

Išanalizavus 1918–1940 m. Lietuvos pagrindinius teisės aktus, reglamentavusius teismų sistemą ir veiklą, bei doktriną negalima nuneigti precedento kaip Lietuvos teisės šaltinio reikšmės.

Teismai buvo įpareigoti priimti sprendimus Lietuvos Respublikos vardu, remdamiesi tik įstatymu ir sąžine, bet šie šaltiniai nebuvo pakankami, ir iš ankstesnių bylų kylančios teisės naudingumo buvimas nenuginčijamas, kadangi egzistavo dvi veiklos formos – teismų praktikos įstatymų taikymo analizė ir teisėjų konsultaciniai įstatymų taikymo klausimai.

Teismai, spręsdami bylas, galėjo remtis tik aukščiausios teisminės instancijos – Vyriausiojo Tribunolo – sprendimais. Nuostata, įtvirtinta teismų praktikoje ir aprobuota oficialiu Vyriausiojo Tribunolo sprendimu, tapdavo tarsi antriniu teisės šaltiniu, užpildančiu įstatymo spragas.

Nors kasaciniai sprendimai privalomą reikšmę turėjo tik toms byloms, kuriose jie buvo priimti, tačiau autoritetingiausios teismo instancijos įstatymų aiškinimai buvo taikomi visose analogiškose bylose. Tai formavo vieningą teisininkų ir visuomenės teisinę sąmonę. Be to, tuometiniai proceso kodeksai reikalavo, kad kasaciniai sprendimai, aiškinantieji tikrą įstatymų prasmę, būtų skelbiami viešai.

Be to, teisminis precedentas buvo suprantamas ne tik kaip galiojantios teisės aiškinimo rezultatas, bet ir kaip teisėjo suformuluota nauja teisės norma, skirta konkrečiam ginčui išspręsti.

LITERATŪRA

1. **Laikinasis** Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas // LVŽ. 1919. Nr. 2–3/26.
2. **Lietuvos** valstybės konstitucijos. – Vilnius: Mokslas, 1989.
3. **Laikinojo** Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo paaiškinimas // LVŽ. 1919. Nr. 2–3/26.
4. **Vaišvila A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius, 2000.
5. **Vasiliauskas V.** Teisminio precedento reikšmė jo tėvynėje – Anglijoje // Teisė. 2002. Nr. 42.
6. **Maksimaitis M.** Lietuvos teisės šaltiniai 1918–1940 metais. – Vilnius, 2001.
7. **Šalkauskis K.** Teismų precedentai // Teisė. 1938. Nr. 41.

8. **Mačys V.** Civilinio proceso paskaitos. – Kaunas, 1924.
9. **Leonas P.** Teisės enciklopedijos paskaitos. – Vilnius, 1995.
10. **Leonas P.** Dėl vieno įstatymų aiškinimo // Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai. II t. 2 kn. – Kaunas, 1925.
11. **Römeris M.** Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. – Vilnius, 1994.
12. **Teismų** santvarkos įstatymas // VŽ. 1933. Nr. 419/2900.
13. **Vyriausiojo** Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės klausimų aiškinimams skelbti tvarka // VŽ. 1939. Nr. 683/5082.
14. **Andriulis V.** Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918 II 16–1940 VI 15) teisinės sistemos kūrimo bruožai. – Vilnius, 1998.
15. **Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe C.** Vakarų teisės tradicijos. – Vilnius, 1993.
16. **Baudžiamojo** proceso įstatymas su komentarais / Red. M. Kavolis. – Kaunas, 1933.
17. **Vyriausiojo** Tribunolo praktika civilinių įstatymų reikalu (X t. 1 d.) / Red. L. Veržbavičius. – Kaunas, 1934.
18. **Baudžiamasis** Statutas su papildomaisiais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų / Sud. M. Kavolis ir S. Bieliackinas. – Kaunas, 1934.

The Importance of Precedent as the Source of Law in Lithuania in 1918–1940

*Doctoral Candidate Rytis Jokubauskas
Mykolas Romeris University*

Keywords: precedent, source of law, the Supreme Tribunal.

SUMMARY

In the states where the Romanic-Germanic (civil) legal tradition prevails (Lithuania is also attributed to the following states) the precedent as the source of law is formally denied, however the Lithuanian law faced the paradoxical tendency in 1918-1940 when the courts were insisted on complying exclusively with the law and they were also granted the right of legislation ad hoc. It is inexpedient to talk of the innovation of the Lithuanian precedent law as it is not only the result or feature of the legal reform of the last decade of the XXth century.

This Article, based on corresponding provisions of the Constitutions of Lithuania, the Provisional Law on the Courts of Lithuania and Organization of Their Work and the Law on Court System as well as works of the most prominent scientists of law of these times, tries to reveal the importance of case law as the source of law in 1918-1940. In the research of the mentioned subject we use historical, logical and linguistic methods.

The chronological research period of this work – 1918-1940 - was chosen to emphasize the vitality of laws of the Independent State of Lithuania of those days and the importance from scientific point of view of problems of the sources of law valid at that time in order to fill in the gap in case law.

Careful analysis of the fundamental legal acts of Lithuania in 1918-1940 that regulated the system of courts and their practice and doctrine proved that significance of the precedent as the source of law in Lithuania can in no way be denied.

The courts were obliged to pass decisions on behalf of the Republic of Lithuania appealing exclusively to laws and consciences however these sources were insufficient. There used to exist two forms of practice – analysis of application of laws of case law and issues of judges` advisory application of laws therefore the significance of law originating from previous cases may not be challenged.

In case trials the courts could refer only to the decisions of the supreme judicial instance – the Supreme Tribunal. The provision consolidated in case law and approved by the official decision of the Supreme Tribunal used to be kind of secondary source of law that filled in the gaps in law.

Though cassation decisions were mandatory in the cases they were accepted in however the law interpretations of the most authoritative court instances were applied in all analogical cases. This helped to model a unified legal consciousness of lawyers and public. Furthermore the contemporary codes of procedures insisted on cassational decisions clarifying the real essence of laws to be announced publicly.

Moreover the judicial precedent was interpreted not as a result of valid law interpretation but as well as new legal standard formulated by a judge for clarifying disputes.